

УДК 94(474.5)“1915/1921”

*Анатолій РУСНАЧЕНКО***НАЦІОНАЛЬНА РЕВОЛЮЦІЯ В ЛИТВІ 1915–1921 РОКІВ.
УКРАЇНСЬКІ ПАРАЛЕЛІ**

Простежено хід революційних подій в Литві в 1915–1921 рр. Викладено обставини відновлення незалежності країни, стосунки з Німеччиною, Советською Росією і Польщею, а також діяльність власне литовського і советського литовського уряду. Автор підкреслює подібність багатьох проблем литовської революції та української.

Ключові слова: революція, незалежність, Тариба, Антанта, більшовики, унія, армія, аграрна реформа, визнання, окупація.

В історії української та литовської революцій було чимало спільних моментів, паралелей. Вони зумовлені як природою руху за самостійність, так і зовнішніми умовами, в яких перебували обидва рухи і країни. Литовці здобули і відстояли свою самостійність. Спробую в цій статті відобразити, як це їм вдалося, викласти хід революційних подій у цій країні, вказати на чимало спільних і подібних обставин в тих подіях у Литві й Україні. Зосереджуся також на стосунках із Антантою, Польщею, виникненні советської Литви та земельній реформі в країні.

За соціальним складом литовці, як і українці, були в абсолютній більшості селяни, з майже повністю колонізованим дворянством і нечисленною інтелігенцією, міста були польсько-єврейські, наприклад, Вільнюс, колишня столиця Великого князівства Литовського, Жематійського і Руського.

В липні 1914 р. у Вільнюсі Йонас Басанавічюс, Статіс Шілінгас і Донас Мелінаускас склали т. зв. Амбер декларацію, яка була проголошена в четвертій російській Державній Думі 4 серпня. В ній стверджувалося, що у випадку російської перемоги у війні литовці прагнуть возз'єднання литовських земель з обох сторін Німану: Великої Литви і Малої Литви (Східна Пруссія). Цю об'єднану країну литовці хочуть бачити автономною у складі російської сім'ї націй¹. Таке твердження дуже нагадує заяву С. Петлюри про проросійський вибір українців у війні, що розпочалася.

Однак на середину вересня 1915 р. німецькі війська ввійшли у Вільнюс, окупували всю Литву і залишалися там аж до 1919 р. включно. “Змішане багатонаціональне населення залишене само на себе, не могло без сторонньої допомоги, створити власну цілісну культуру”, – вважав по прибутті в Каунас головнокомандувач німецьких військ на Східному фронті генерал Еріх Людендорф. Він же потім

¹ The History of Lithuania. – Vilnius, Publishing house “Eugrimas”, 2013. – Р. 146. Автор розділу Алфонсас Едінтас. Як я розумію, серед них з відоміших осіб були: Йонас Басанавічюс, Мартінес Ічес.

стверджував, що політична лінія його держави і раніше, і тепер була визначено спрямована на приєднання Курляндії та Литви до Німеччини і встановлення їхнього династичного зв'язку з домом Гогенцолрнів. Німці планували приєднати Литву до своєї держави, колонізувати і германізувати литовські землі. Ці плани були близькими до тих, які згодом мали гітлерівці в часи вже Другої Світової війни². Та поки що там була встановлена тимчасова військова адміністрація. Ця адміністрація діяла подібно на російську в Галичині у той самий час: у відкриті литовцями школи вводили обов'язкові курси німецької мови, які вели вчителі німці-лютерани, призначені військовою владою. Ці вчителі спонукали дітей славити кайзера Вільгельма. Рух між районами країни був обмежений, листи, написані литовською – заборонені, дозволена була тільки одна газета литовською мовою “Дабартіс”, і та цензурована, так само тільки одну газету можна було видавати представникам інших етнічних груп. Забирали на роботу в Німеччину на промислові підприємства. Вже в 1916 р. з'явилися листівки з закликком до чоловіків уникати примусового набору. Хто критикував таку політику окупантів, був арештований, а вчителів, які скаржилися на таку поведінку німців, депортовували. Тож литовський історик мав право зауважувати, що німецький окупаційний режим був жорстокіший, ніж найчорніша реакція царизму³. Дещо подібне відбувалося в чималій кількості українських сіл в часи гетьманату, але, принаймні, на роботу до райху не забирали.

У час війни було створене секретне Литовське політичне бюро, яке прагнуло захистити литовські національні інтереси перед німецькою окупаційною владою. З часом цілі бюро розширилися. Воно звернулося з петицією до президента США Вільсона, стало на захист від польських посягань.

300 тис. етнічних литовців були змушені відійти з російськими військами вглиб Росії перед наступом німців. З цих осіб виникла Литовська допомогова організація в Росії, яка де-факто стала там органом самоуправління литовських біженців в імперії. Ця організація відкрила сотні початкових шкіл, і навіть кілька середніх, відкривала культурні установи, друковані видання. На сеймі в березні 1917 р. в Петрограді ліві, сповнені революційного запалу, говорили про майбутнє Литви як члена “Російської федерації вільних держав”. Так міркувало й більшість українських політиків того часу. Але ці твердження спонукали консервативну меншість, присутню на тому сеймі, покинути зал – вони ратували за повну незалежність країни⁴.

Литовські політичні діячі тоді обдумували різні варіанти існування Литви – від автономії до незалежності. Однак ні першого, ні другого ніхто зі сторін протиборства – Німеччина чи Росія – литовцям не обіцяли. Тож в середовищі інтелігенції велися й розмови про відновлення Великого князівства Литовського (консерватори, націоналісти) чи про відновлення унії Польщі і Литви. На конгресі пригноблених націй в Лозанні литовці заявили про відновлення своєї незалежності. Однак у самій Литві про це не можна було говорити, а в кінці війни німці більше симпатизували на цих теренах литовцям і білорусам, погіршуючи стосунки литовців із поляками.

² *Pranas C. Naujuju laiku Lietuvos istoria / Cėpanas Pranas.* – Chicago: Dr. Kazuys Grimius Fund, 1986. – Vol. 2. – S. 141.

³ Там само. – S. 85.

⁴ *The History of Lithuania.* – 2013. – P. 151.

Німці й австрійці зрештою оголосили про плани з відновлення польської держави. Тож поставало питання про долю литовців. Німці й далі наполягали на своїх колонізаційних намірах. Але для реалізації цих намірів хотіли сякого-такого їхнього схвалення населенням. Тому військова адміністрація дозволила влітку 1917 р. зібрати збори з цього приводу. В складі оргкомітету зібрання були Микола Біржішка, Петрас Клімас, Антанас Сметона, о. Юозас Станкевічюс і Юргіс Шауліс. Вони обрали від 5 до 8 представників від різних соціальних груп і страт на ці збори, але не запросили польських поміщиків, оскільки не вважали їх литовцями. Це зібрання (збори, конференція) відбувалося у Вільнюсі 18–22 вересня в міському театрі. Присутніми були 213 осіб і ще 9 були кооптовані. Переважали священики (66 осіб), селяни (65) і представники інтелігенції (59).

Головна резолюція цього зібрання, яке дістало назву “Збори (конференція) литовців”, визначала майбутнє їхньої держави: “незалежна, демократично організована держава в межах етнографічних кордонів з поправками, необхідними для економічного життя”. Остаточний устрій цієї держави мав визначити Установчий сейм, скликаний у Вільнюсі та обраний всіма литовцями; гарантувалися й права національних меншин.⁵ Християнські демократи запропонували додаток до резолюції: якщо Німеччина визнає Литву незалежною державою до Світової мирної конференції, то встановити деякі загальні особливі стосунки із нею.

Делегати цих зборів обрали Тарибу – Раду Литви з 20 осіб на чолі з юристом і редактором газети А. Сметоною (націоналіст). Його першим заступником обрали С. Кайріса (соціал-демократа), секретарем – Ю. Шауліса (безпартійного). Тариба мала стати виконавчим органом литовського народу. Німці сприйняли її як допоміжний орган. Найпершим завданням Тариби було домогтися визнання від Німеччини, окупаційна адміністрація якої старанно уникали навіть слова “держава” щодо Литви. Військова адміністрація не зважала на будь-які скарги і продовжувала висотувати ресурси країни, закриваючи очі на зловживання окремих осіб чи цілих структур.

На листопад 1917 р. Тариба здобула визнання закордонних литовців як орган, покликаний відновити державність Литви.

Однак в тому ж місяці німецька військова адміністрація стала вимагати від Тариби, щоб вона заявила про спілку Литви з Німеччиною. Альтернативою цієї вимоги був би погляд на країну як суб’єкт політики, кордони якого спірні. Еріх Людендорф, глава німецького генерального штабу, заявив, що Литва повинна допомогти Німеччині порадою й ділами. Внаслідок цього тиску делегація Тариби 1 грудня в Берліні підписала протокол з представником міністерства закордонних справ Німеччини, за яким Литва зберігала право проголосити себе незалежною державою. Однак у тому ж протоколі мовилося, що Литва і Німеччина мають бути в “постійному й міцному союзі”. Цей союз мав творитися військовою, митною, монетарною та зв’язковою конвенціями. В протоколі були записані й вимоги Тариби на пом’якшення військового режиму та визнання її певних прав. За декілька днів німецькі урядовці заявили, що протокол неприйнятний і підготували нову угоду про співпрацю. В цьому документі вже нічого не говорилося про Установчий сейм і визнання незалежності Литви як підстави для встановлення відносин із Німеччиною.

⁵ Там само. – Р. 149.

Після довгих дебатів навколо цього проекту 11 грудня 1917 р. Тариба прийняла компромісну декларацію з двох частин. У першій з них говорилося:

“Тариба проголошує... відновлення незалежної держави Литви зі столицею у Вільнюсі і розірвання всіх державних зв’язків, якими вона пов’язана з іншими державами”.

В другій частині мовилося:

“Тариба стоїть за постійний і міцний союз з Німеччиною, який буде ґрунтуватися на військовій, комунікаційній, торговельній основі, також на подібній митній і монетарній системах”⁶.

У документі також було зазначено, що кінцеве становище Литовської держави і її взаємостосунки з сусідніми державами має прийняти Установчий сейм. Цей документ схвалили тільки 15 членів Тариби. Вороги це схвалення наводили як доказ, що Тариба служить німецьким інтересам. Після цього надії Тариби потрапити в Брест-Литовськ на мирні переговори Німеччини й Австро-Угорщини з Росією були марними: німці вважали, що підписаним вище документом проблема Литви вичерпана. А вже до Бреста пішла перша частина цього документа. Глава німецької делегації Кюльман заявив, що справа Польщі, Литви і Курляндії не підпадає під поняття анексії, оскільки законно скликані представники цих країн давно вирішили відділитися від Росії, а в питанні державного устрою звернулися до Німеччини⁷. Втім, німці виявляли Троцькому “готовність знову провести опитування населення, але наполягали тільки на втіленні цього заходу в час перебування на цих територіях наших військ. Троцький же вимагав спочатку звільнити ці області від нашої присутності і тільки потім дати місцевим жителям можливість скористатися своїм правом на самовизначення.

За всіма статтями це абсурдна вимога: ми потребували цих територій, щоб вижити, і, крім того, зовсім не збирались приносити їх у жертву.

... В цьому випадку вони (більшовики – *А. Р.*) піклувались не про законне використання права націй на самовизначення, а про посилення своєї влади. На їхню гадку, після нашого виходу ця територія відійшла би до них”⁸.

Представник Литви Августас Вольдемарас був на цих переговорах як “литовський радник” делегації УНР! Але йому слова не дали. Німецькі війська залишились у Литві.

Тож 8 січня 1918 р. Тариба приймає поліпшену резолюцію від попередньої (11 грудня), де знову йдеться про Установчий сейм, який тільки і має визначати стосунки з сусідами держави, впроваджувати її внутрішню будову. Після цього члени Тариби С. Кайріс, М. Баржешка, І. Вілейшіс і С. Нарутавічюс вийшли з її складу і вимагали відставки А. Сметони з поста голови. Він подав у відставку і

⁶ *Laučka J. b.* Lithuania's road to regain its sovereignty and establish a democratic republic 1917–1920 [Електронний ресурс] / Juozas b. Laučka // LITUANUS. Lithuanian quarterly journal of arts and sciences. – Spring 1986. – Vol. 32. – No 1. – Режим доступу: www.lituanus.org/1986/86_1_02html (дата звернення 1.02.2017 р.). Початок другого абзацу звучав так: “Литовська Тарида просить захисту і допомоги від Німецької імперії” / [пер. з англ. А. Русначенко].

⁷ *Навицкас К.* Литва и Антанта (1918–1920) / Костас Навицкас. – Вильнюс: Изд-во “Минтис”. – 1970. – С. 15.

⁸ *Людендорф Е.* Мои воспоминания о войне. Первая мировая в записках германского полководца. 1914–1918 / Ерих Людендорф; пер. з рос. А. Русначенко. – Москва: Центрполиграф, 2007. – С. 245.

головою обрали І. Басанавічюса⁹. Але цей поміркований документ німці проігнорували. Тоді 16 лютого 1918 р. Тариба одногосно, всіма членами, які були обрані первинно, вирішує діяти доконаними фактами і проголошує:

“Тариба Литви на своєму засіданні 16 лютого 1918 р. одногосно вирішила звернутися до урядів Німеччини, Росії та інших держав із таким повідомленням:

Тариба Литви як єдиний представник литовської нації на основі визнаного права націй на самовизначення і на резолюції литовців, прийнятій на Вільнюський конференції 18–23 вересня 1917 р., проголошує, що вона відновлює незалежну державу Литву як таку, що діє на демократичних засадах, зі столицею у Вільнюсі і відповідно розриває всі державні зв’язки з іншими державами”¹⁰.

Стосовно розриву зв’язків, йшлося передусім про Росію і Польщу, а також Білорусію. Офіційно – насамперед про зв’язки з Росією. Наголос на відділенні від інших держав з’явився з ініціативи німецьких політиків, які на мирні переговори в Бресті готували заяви про відділення від Росії Литви, Польщі, Курляндії¹¹. В Декларації цей наголос про розрив зв’язків повторюється. Про спілку з Німеччиною, конвенції з нею нічого не сказано.

Декларація від 16 лютого заскочила німців зненацька. Вони заборонили її публікацію в місцевих газетах. Але поголос пішов, та й у самій Німеччині декілька газет її таки опублікували. 28 лютого 1918 р. президія Тариби спрямували німецькому канцлеру лист, у якому підтверджувалось, що Тариба стоїть за ті стосунки з Німеччиною, які були проголошені в декларації від 11 грудня попереднього року. Зрештою кайзер Вільгельм II підписав визнання Литви де-юре 23 березня 1918 р., але на підставі декларації Тариби 11 грудня. До того ж ніяких прав в адміністрації Тариба не діставала. А в самій Німеччині (Саксонії та Пруссії) розгорнулася дискусія про те, як би приєднати її до району через ту чи іншу землю, чи династію Гогенцолрнів.

За таких умов Тариба почала діяти на випередження. 4 червня вона вирішила проголосити Литву конституційною монархією і запросити на трон Вюртемберзького князя Вільгельма фон Ураха. Він мав коронуватися під іменем Міндаугаса II. Але так порушувався принцип, затверджений ще Зборами у Вільнюсі, що право визначати лад країни належить Установчому сейму. Тому це рішення не дістало підтримки 7 членів Тариби, а четверо взагалі вирішили не взаємодіяти з нею надалі. Князь запрошення на трон прийняв, хоч його повноваження мали бути урізані. В Німеччині прагнули, аби литовці назвали королем Литви кайзера Вільгельма II, а рішення від 4 червня вважали за незгідне з визнанням кайзера 23 березня. Відповідно, це знову призвело до загострення стосунків Тариби з німецькою військовою адміністрацією в Литві, тому її рішення про запрошення баварського принца не дозволили друкувати в місцевих газетах.

Шукаючи підтримки різних литовських угруповань в еміграції, зокрема, в США, А. Сметона й А. Вольдемарас у Швейцарії намагалися знайти точки дотику з ними у вересні місяці. Суперечки з Литовсько-американським комітетом точилися навколо двох питань: який з комітетів буде визнаний як дійсний представник

⁹ Пробув ним недовго. Через деякий час головою Тариби знову став А. Сметона.

¹⁰ *Miknys R.* In 1917–18 did Lithuania separate from Russia or Poland? / Miknys Rimantas; пер. з англ. А. Русначенко // *Lithuanian historical studies.* – 2008. – No 13. – P. 101.

¹¹ Там само. – P. 103. Кінець другого речення повторює тези від 11 грудня 1917 р., а саме про розрив зв’язків – малася на увазі Росія.

литовського народу – перше; друге – чи має Литва опиратися на Німеччину в досягненні свободи, чи їй треба шукати підтримки країн Антанти?

Наступного місяця А. Вольдемарас зустрівся у Швейцарії з представником США Ставіолом. Вольдемарас заявив, що литовці прагнуть виводу німецьких військ з Литви. Але перше він хотів би знати, на яку допомогу може розраховувати Литва з боку Антанти.

Справи в литовській політиці змінилися з поразкою Німеччини на фронтах світової війни. Новий канцлер Німеччини Макс фон Баден 20 жовтня 1918 р. інформував Тарибу, що Німеччина делегує литовському уряду всю адміністративну й законодавчу владу, як тільки він буде встановлений відповідно до литовського закону.

2 листопада 1918 р. Тариба анулює своє рішення про монархію в країні й оголошує себе законодавчим органом, встановлює Першу тимчасову конституцію. Вища законодавча влада переходить до вибраної Тарибою президії з трьох осіб. Президія мала право на тимчасову законодавчу діяльність, утримання зв'язків з іншими країнами і підписання міжнародних договорів, призначення глави уряду, вищих посадових осіб, послів, скликати Тарибу¹². У президію входили: Антанас Сметона – президент, віце-президенти Юстінас Стаугайтіс і Стасіс Шілінгас. Її повноваження нагадують українську Директорію.

Створити уряд доручили професору-історик, члену Тариби з липня 1918 р. А. Вольдемарасу (1883–1942). Він відмовився від партійних квот і вирішив створити кабінет за принципом компетентності. Взявши на себе ще й пости міністра оборони й закордонних справ. 11 листопада 1918 р. цей “кабінет талантів” – так став зватися, затвердила Тариба. Вона ж оголосила про діяльність тимчасового уряду, який буде таким аж до скликання Установчого сейму¹³. Як можна судити з наявних у мене матеріалів, уряд мав проблеми з організацією влади на місцях не лише тому, що там довго перебували німецькі війська, а й через слабкість партійних сил. Литовські партії були малими, на той час у селі були помітні революційні соціалісти-ляудінінки, а в деяких містах – бундівці. Тож самоорганізацію в селах взяли на себе в багатьох випадках ксьондзи, впроваджуючи приходські комітети¹⁴.

А. Вольдемарас вважав, що основною проблемою країни є внутрішній безлад, а не зовнішня небезпека. Їй він сподівався запобігти проголошенням нейтралітету країни. Для охорони ж кордонів достатньо буде просто невеличкої кількості добровольців. Для керування останніми був призначений колишній російський (білорус?) генерал Кондратович. За це рішення Вольдемарас і Тариба були жорстко критиковані. Його позиція була близькою, як бачимо, до позиції Центральної Ради і М. Порша. Кондратович виявився у цій справі не на висоті, а німці, хоч і пообіцяли озброїти й забезпечити цю армію, мало допомогли. Першим законом уряду від 23 листопада 1918 р. був закон про мобілізацію. По радіо Вольдемарас попросив західні уряди допомогти Литві в боротьбі з більшовиками. Прем'єр оголосив 28 листопада, що країна стоїть перед загрозою вторгнення більшовиків, які

¹² *Laučka J. b.* Lithuania's road to regain its sovereignty and establish a democratic republic 1917–1920. – Режим доступу: www.lituanus.org/1986/86_1_02html

¹³ *Vacikonis K.* Augustinas Voldemaras [Електронний ресурс] / Kristina Vacikonis // *Lituanus*. – Fall 1984. – Vol. 30. – No 3. – Режим доступу: www.lituanus.org/1984_3/84_3_06.html

¹⁴ Боротьба за советскую власть в Литве. 1918–1920 г.г.: сб. док. – Вильнюс: Изд-во “Минтис”, 1967. – С. 40.

наближалися до Вільнюса. З проханням помочі була послана делегація на чолі з К. Ольшаускасом в Париж, просили також допомоги в діаспори США. Литовські організації в США навіть просили військової допомоги для уряду Литви, а то навіть воєнної інтервенції США в країну, наполягали послати воєнну місію в країну, яка б допомогла створити національну міліцію.

Через деякий час генерала Кондратовича усунули. Однак через місяць після указу про мобілізацію в литовській армії було всього близько 100 офіцерів і військових чиновників, серед яких чимало росіян (вважалися білорусами). Після відходу Кондратовича заново створили штаб армії. Цей штаб дуже важко добивався собі приміщень, вступаючи в суперечку з німцями. Армія складалася з декількох полків, які формувалися здебільшого з добровольців і мали до 200–300 осіб.¹⁵

Між тим, за умовами перемир'я з Німеччиною держав Антанти, Прибалтика перейшла до англійської зони впливу. Стаття 12 Комп'єнського перемир'я (від 11 листопада) стверджувала, що німецькі війська повинні повернутися з земель довоєнної Росії в Німеччину тоді, коли союзники визнають, що для цього настав момент, зважаючи на внутрішнє становище цих територій. Поки що німці стали вивозити з Литви промислове обладнання, продовольство. В кінці листопада того ж року в Берлін виїздить литовська делегація на чолі зі А. Сметоною, щоб просити позику для Литви, а також веде мову про зброю для армії. Її німці побоювалися передавати, аби не потрапила до більшовиків. Позику литовці отримали, але на вкрай не вигідних умовах. А. Сметона звертався за допомогою і до Норвегії, Швеції, Данії, щоби прислали інструкторів для армії. Швеція й США відмовили тоді в допомозі.

Революцією в Німеччині скористались не тільки національні діячі. 10 листопада були проведені вибори Солдатської Ради німецьких військ Вільнюса, яка виявилася дуже консервативною за своїм складом, але Тариба знайшла з нею порозуміння. Німецькі солдати рвонули на батьківщину, з Німеччини поверталися військовополонені-литовці, рекрутовані туди на роботу.

Блок соціалістичних партій у Вільнюсі, який діяв з перших днів революції в Німеччині – литовські соціал-демократи, соціал-демократи Білорусії і Литви, білоруська “Громада”, єврейські соціалісти та ін. – запросив до співпраці і більшовиків. Ті з тактичних міркувань погодилися. Майже всі партії цього блоку були різко проти тої влади, що її представляла Советська Росія.

Більшовики провели свій перший організаційний з'їзд 1–3 жовтня 1918 р. На ньому було 34 делегатів від 17 організацій і 2 – від студентських клітин, 6 гостей. Був обраний ЦК КП Литви з 6 чоловік. До них приєдналися послані з Москви Вінцас Капсукас-Міцкявічюс і Зігмас Ангерітіс-Алекса¹⁶. Комуністи діяли напівлегально, але з половини листопада дуже наполегливо, створюючи свої організації у містах і районах. До свого з'їзду навіть у Каунасі вони мали тільки маленьку групу людей. Але згодом швидко збільшували свої ряди. Так що на початок грудня мали своїх членів у всій Литві, за моїми підрахунками – 1090 осіб, найбільше у Вільнюському районі (з містом)¹⁷. Зважаючи на те, що литовці в містах не переважали, гадаю, що

¹⁵ Там само. – С. 61–62.

¹⁶ *Laučka J. b.* Lithuania's road to regain its sovereignty and establish a democratic republic 1917–1920. – Режим доступу: www.lituanus.org/1986/86_1_02html

¹⁷ Боротьба за советскую власть в Литве. 1918–1920 г.г. – С. 41–42.

КП(б) Литви заледве що була литовською за своїм складом, як це було з подібних причин і в Україні. Прагнучи розширити свою соціальну базу, більшовики творили профспілки і відчували гостру потребу в грошах на фінансування своєї діяльності, сподівалися, не без підстав, отримати їх із Москви¹⁸.

Скасування ВЦВК РРСФР 13 листопада 1918 р. Брестського миру означало, що Литві тепер доведеться мати справу з більшовиками Росії напряму. На початку грудня 1918 р. у Вільнюсі, Каунасі Шауляї та інших містах почалися демонстрації під керівництвом комуністів. Демонстранти вимагали вигнання німецьких військ і скинення Тариби. А вже 8 грудня ЦК КП(б) Литви, який діяв нелегально у Вільнюсі, вирішив створити Тимчасовий робітничо-селянський уряд на чолі з В. Міцкявічюсом-Капсускасом (1880–1935), на 15 грудня вже був обраний Віленський совет, тож більшовики могли спиратися на нього. Наступного дня, 16 грудня, в день масової демонстрації і загального страйку в місті цей уряд проголосив свій Маніфест (редагований Сталіним, наркомом національностей РСФСР):

“Іменем революційних робітничих мас Литви оголошуємо:

Влада німецької окупації в Литві віднині вважається ліквідованою.

Литовсько-кайзеровська тариба з її Радою міністрів і всі інші буржуазні національні ради й комітети вважаються скасованими, а їхні агенти стають поза законом.

Вся влада переходить в руки Советів робітників, безземельних і малоземельних депутатів Литви.

Ніякі обмеження прав національностей не допускаються. Всі національності Литви зрівнюються у своїх правах. Кожна нація має право користуватися своєю рідною мовою в державних і громадських установах”¹⁹.

Вся земля поміщиків, куркулів, церковна і монастирська, духовенства – націоналізувалась, як і залізниця, промислові підприємства, банки, оптові склади. Ліквідовувались усі борги неімущих верств до імущих. У низці міст країни були вже створені совети. Литовський уряд і члени Тариби мали бути арештовані. А вже 22 грудня 1918 р. РНК РРСФР заявив про визнання Литовської советської республіки, 24 грудня визнав її і ВЦВК²⁰. Червона армія рушила на захід і 5 січня 1919 р. взяла Вільнюс, а згодом деякі інші міста. В країні постали три влади: німецькі війська, Тариба і претендент на владу – більшовицький уряд. Останній, втім, мав найменшу поки що організаційну спроможність, закликаючи створювати совети на місцях, судячи з наявних документів. Його перспективи полягали в приході російської Червоної армії. Тоді у більшовиків, особливо в Прибалтиці, були великі надії на революцію в Німеччині, що ясно видно з текстів резолюцій мітингів, зібрань новостворених Советів.

За день перед визнанням уряду Советської Литви Сметона і Вольдемарас вирушили спершу до Німеччини, щоб отримати обіцяну позику на 100 млн марок, а потім до Парижа на Версальську конференцію.

Від’їзд вищих посадовців держави в критичний час у Литві сприйняли негативно: члени уряду й суспільство відчували себе зрадженими. Був сформований новий уряд на чолі з Миколасом Сляжявічюсом, де Вольдемарас залишився міністром

¹⁸ Там само. – С. 43.

¹⁹ Там само. – С. 50–51 (пер. з рос. Я. Русначенко).

²⁰ Там само. – С. 56–58.

іноземних справ і певний час дуже ображався, що він таки прем'єр, бо не подавав у відставку, поки його не відрядив від образ А. Сметона²¹. В литовській історіографії довго домінувала думка, що Вольдемарас за час свого прем'єрства не розумів усієї небезпеки, яка виходила від Советської Росії, і тому не зробив необхідних кроків для забезпечення незалежності й безпеки країни. Сучасний історик Гедимінас Рудіс вважає, що уряд усвідомлював усю катастрофічність ситуації для Литви в 1918–1919 роках, але мало уваги приділяв внутрішнім проблемам. Уряд розумів небезпеку Советської Росії для Литви, адже перша визнавала право на самовизначення тільки для пролетаріату, трудящих, тому орієнтувався на країни Антанти. Ця орієнтація була правильною, але не гарантувала країні конкретної допомоги в потрібний час²². Знову ж бачимо становище, подібне до долі Директорії весни-літа 1919 р. Занедбані внутрішні проблеми Литви призвели до посилення впливу більшовиків у країні. Однак треба мати на увазі й те, що творити армію в Литві було важко ще й тому, що німецькі війська, які там перебували, не особливо прагнули мати поряд із собою національні збройні сили. Та й сам Вольдемарас не мав часто віри у власні сили народу, в його здатність творити армію, а сподівався більше на іноземців. Він не зумів зосередити всі ресурси країни на відбиття зовнішнього ворога²³. Його заслугою є налагодження дипломатичних зв'язків держави зі світом.

Новий уряд Сляжявічуса – широка коаліція, складена з двох народників, одного ліберала, двох соціал-демократів, трьох націоналістів і 6 безпартійних (в числі останніх були представники від єврейства й білорусів) пообіцяв селянам землю, соціальні реформи й демократичні свободи. Ситуація загострювалася. Збройні загони поляків активізувалися навколо Вільнюса. Литовський уряд мусив піти на переговори з польським урядом. В останній день 1919 р. німецькі війська, присутність яких стримувала поляків, пішли з Вільнюса. З ними з міста пішов і уряд Сляжявічуса – до Каунаса. У Вільнюсі, де поляки переважали (дивись Київ 1917 р.!), відбувається повстання польських бойовиків, які захоплюють місто в наступні два дні. Щоправда, 6 січня поляки були вибиті з Вільнюса Червоною армією, але ненадовго.

Уряд в Каунасі зайнявся створенням литовської армії. Знову була оголошена мобілізація – 13 лютого, насамперед добровольців. У командному складі армії були офіцери царської армії: крім литовців, поляки, росіяни, інструктори – французи, шведи. Сподівалися, що до цієї армії приєднається щонайменше 10 тис. добровольців-литовців з американської діаспори. З цього приводу литовські організації провадили там велику роботу, але, зрештою, уряд США відмовив литовцям. Добровольці, щоправда, в невеликій кількості, таки прибули в Литву. Німеччина реорганізувала свої війська в Литві, основну частину з них вивела з Литви, а інша разом із добровольцями з Німеччини сформували нові частини, десь на 40 тис. солдатів в цілому в Прибалтиці. Вони в лютому 1919 р. вступили на північний захід Литви (ненадовго). Ці частини розгромили Совети в Каунасі й інших містах, куди не дійшла Червона армія, писав литовський советський історик²⁴. Водночас уряд закликав засновувати місцеві органи влади. Перші литовські військові формування,

²¹ *Vacikonis K.* Augustinas Voldemaras. – Режим доступу: www.lituanus.org/1984_3/84_3_06.html

²² *Rudis G.* Lithuanian search for international support to resist Russian aggression 1918 / Gediminas Rudis // *Lithuanian Historical Studies*. – 2000. – Vol. 5. – P. 166.

²³ *Ibidem*. – P. 168.

²⁴ *Навицкас К.* Литва и Антанта / Костас Навицкас. – Вильнюс, 1970. – С. 35.

підтримані добровольцями-німцями з Саксонії, стримали наступ Червоної армії на фронт від Каунаса до Алтиса²⁵.

У цей критичний для країни час уряд вирішив дістати ширшу підтримку й скликав делегатів міських влад Литви. Це зібрання назвали Друга державна конференція. На її скликанні особливо наполягали соціалісти, які не мали голосу в Тарибі, лунали заклики навіть про скликання нової Тариби. Ця конференція була подібною на щось між Державною нарадою і Трудовим конгресом Директорії в Україні майже в той самий час. Конференція відкрилась 16 січня 1919 р. і тривала тиждень. Делегати були критичні до уряду, а християнські демократи закликали негайно почати підготовку до виборів Установчого сейму. Вони також прагнули пришвидшення закону про аграрну реформу, який би передбачав наділення землею насамперед безземельних і малоземельних добровольців литовської армії. Сам прем'єр М. Сляжявічус виступав проти поспіху з земельною реформою, критикував Тарибу за її необдумані дії від 4 червня 1918 р. Зрештою, резолюція зібрання заклала до більшої взаємодії Тариби й уряду. Щоб розширити представництво, конференція дообрала в склад Тариби ще 5 осіб від робітників, ремісників і селян. Тариба також делегувала уряду право видавати закони в час перерви її дії. Але 12 березня 1919 р. уряд Сляжявічуса подає у відставку. На зміну йому прийшов уряд вужчої коаліції з християнських демократів – з прем'єром професором Пранасом Довідайтісом, націоналістами і безпартійними, який теж не зумів досягти порозуміння з Тарибою і через місяць подав у відставку. Це змусило Тарибу прийняти 4 квітня 1919 р. тимчасову конституцію, яка зміцнювала виконавчу владу. Замість президії Тариби був встановлений пост президента держави, на який Тариба обрала А. Сметону. Президент отримував право навіть видавати закони в період між сесіями Тариби, інші додаткові виконавчі повноваження. Уряд було доручено знову сформувавши М. Сляжявічусу. Він зробив його на основі широкої коаліції. Його правління протривало півроку, поки у жовтні до влади не став уряд безпартійного Ернястаса Галванаускаса, що проіснував аж до часу Установчого сейму Литви.

Всі ці уряди мали вирішувати внутрішні й зовнішні проблеми, зокрема питання боротьби з загарбниками. Не дивно, що уряди незалежних Литви, Латвії, Естонії підписують договір про спільну боротьбу з Советами. 1 березня 1919 р. такий договір підписують Литва з Латвією. Він надавав можливість через порт Лібаву постачати Литві вантажі з-за морів.

Між тим, польська держава прагнула відновити себе в кордонах 1772 р. Це означало, що поляки будуть рухатися в Білорусь і Литву. В цих умовах в керівництві РКП(б) виникла ідея створити формально незалежну советську республіку в Білорусії та об'єднати Советські Білорусь і Литву в Литовсько-Білоруську советську республіку. Це було дзеркальне відображення прагнень Польщі, але на свій лад. Виникнення цієї республіки мало на меті створити “санітарний кордон” на заході советської Росії. Власне Соціалістична Радянська Республіка Білорусь була проголошена офіційно 1 січня 1919 р. як така, що виокремлювалася з території РРФСР²⁶. Але Віленська губернія мала відійти тоді Литві, хоча білоруси там

²⁵ History of Lithuania. – 2013. – P. 155.

²⁶ Кудіна Ю. Формування радянської державності в білоруських землях (грудень 1918–грудень 1922): дис. ... кандидата іст. наук: спец: 07.00.02 “Всесвітня історія”. – Київ. – С. 62.

кількісно переважали. 16 січня 1919 р. ЦК РКП(б) приймає рішення про передачу трьох губерній Білорусі в Росії (у складі Білорусі залишалися тільки Мінська і Гродненська губернії) і про об'єднання їх із Советською Литвою. Навіть білоруські комуністи того не зрозуміли: пояснення у вигляді концентрації сил і ресурсів не було вичерпним. Але виконали рішення московського ЦК. Ініціатор цього Яків Свердлов 2 лютого на засіданні Бюро ЦК КП(б) Білорусі пояснював це так: "...мотивом створення єдиної Білорусько-Литовської республіки є бажання ЦК забезпечити ці Республіки від можливості прояву в них національно-шовіністичних намірів".²⁷ Тобто незалежність советських республік тут визнавалася непотрібною. Можна гадати, що так Москва все ж прагнула уникнути проникнення націоналізму навіть у білоруських і литовських комуністів, який виявлявся в суперечках за територію. Саме тому литовські ліві інтелектуали співпрацювали з урядом Капсукаса²⁸. Рішення Москви про об'єднану республіку ствердила конференція комуністичних партій Білорусії та Литви 2-4 лютого 1919 р., у ті ж дні й відповідні з'їзди рад обох республік (в Литві – 18–19 лютого). Як виявилось, підготовку до схвалення цього рішення почали вже 12–13 грудня 1918 р. серед депутатів місцевих рад...

Викликає здивування у дослідників і визначення столиці з'єднаної республіки – Вільно, хоча зі стратегічного погляду для цього краще підходив Мінськ. Але поступилися політичними міркуванням. Адже на Вільно і край претендував також Тимчасовий уряд Литовської СРР, як і на значну частину Гродненської губернії.²⁹ Треба сказати, що ідею такого утворення висувала ще Віленська Білоруська рада в 1915–1917 рр. Між нею і Тарибою було підписане навіть погодження з цього приводу. В березні 1918 р. існував крайовий комітет комуністичних організацій Литви і Білорусі. В декого, можливо, з комуністичних діячів була пам'ять про Велике князівство Литовське. Ця республіка постала таки зі столицею у Вільнюсі, з об'єднаною компартією на чолі з литовцем В. Міцкявічюсом-Капсукасом (6 березня) як головою президії ЦК КП ЛіБ, він же очолив уряд. Сучасний історик зазначає, що переважання литовських комуністів в керівництві цієї республіки, яка територіально охоплювала лише частку Литви і частину білоруських земель, негативно вплинуло на розвиток білоруської культури і державні терени цієї країни³⁰. Назва державного об'єднання була затверджена його ж РНК як Соціалістична радянська Литовсько-Білоруська республіка (СРЛБР) 2 березня 1919 р., скорочено – ЛітБел.

Заповнення посад в органах влади цієї республіки було проблемою через кадровий голод у більшовиків, тож Москва знову допомогла. В совети республіки не могли бути обрані 35 % власників селянських садіб, позбавлених виборчих прав. Це були переважно середні селяни. Також цей уряд став запроваджувати на основі колишніх панських помість різного роду колективні господарства, а не розподіляти землю серед селян, що зрештою, за свідченням сучасників, охолодило ставлення селян до комуністів.³¹ Схоже, що обидва уряди – Вольдемараса і Капсукаса – в

²⁷ History of Lithuania. – С. 75.

²⁸ Laurinavicius C. Once again on soviet statehood in Lithuanian in 1918–1919 / Cheslavas Laurinavicius // Lithuanian historical studies. – 2008. – No 13. – P. 182.

²⁹ Навицкас К. Литва и Антанта. – С. 81–82.

³⁰ Там само. – С. 82–83.

³¹ Rudis G. Lithuanian search for international support to resist Russian aggression 1918. – P. 168. Це свідчення єпископа Вільнюса Юргіса Матулайтіса.

ставленні до мас були дуже подібні. Врешті-решт у ЛітБелі незасіяною виявилася навесні добра половина земель вказаних вище помість. Такий самий поспіх із запровадженням комуністичних засад в сільське господарство, як пам'ятаємо, був в Україні у часи другої більшовицької окупації. Представники нової влади на місцях часто-густо брали хабарі й поводилися як царська влада. Та й роз'яснення того, що це власне литовська державність, не проводилося, оскільки самі керівники республіки про це не думали, тим паче, що в адміністрації було аж надто багато нелитовців. Влада уряду Литовсько-Білоруської республіки на її теренах була суто номінальною.³² Важливі рішення в умовах військових дій часто приймала Москва, не попередивши уряд. Він постійно звертався по допомогу до центру за фінансами й продовольством, з яким було особливо складно, самі урядовці називали це “тяжкою продовольчою кризою”. Лише в березні 1919 р. уряд Литовсько-Білоруської республіки отримав від Москви 180 млн рублів, які пішли здебільшого (як і надалі), на військові потреби.³³ Але, на відміну від інших советських урядів – в Прибалтиці, Фінляндії, Україні, тут не було репресій. Зрозуміло, що власних збройних сил у СРЛБР не існувало. 8 квітня 1919 р. ЦВК республіки запровадив у ній військовий стан. Советська Західна армія (4 дивізії), яка покликана була опиратися польському наступу на ці терени, була перейменована в Литовську-Білоруську. Вона розвалювалася, дезертирство було масовим, влітку 1919 р. дезертири становили вже окремі збройні загони в тилу. Спроби запровадити військову повинність для чоловіків і трудову для всіх громадян не дали бажаних наслідків. 21 квітня польська армія захопила Вільно. Новою столицею ЛітБелу став Мінськ. Вже там уряд СРБЛБ став вдаватися до жорстоких заходів з підвищення дисципліни, запроваджуючи інститут заручників з числа “польської і литовської буржуазії”, діяти відповідно до зміни політичної лінії Москви. Втім головні проблеми Москва мала тоді з Денікіним і Колчаком, тому західний фронт був для советів другорядним. Але 21 червня ЦВК Литовсько-Білоруської республіки затвердив договір про військово-політичний союз советських республік від 1 червня 1919 р. Подальше просування поляків теренами цієї республіки призвело до того, що вже в кінці липня ні уряд СРБЛ, ні її ЦВК не виконували ніяких державних функцій³⁴. Тобто таке державне формування перестало існувати. Польське військо захопило всю Білорусь і вишло на кордони РРСФР. В цілому оцінювати ці литовські советські уряди потрібно як утворені з метрополії-Росії і цілком залежні від неї, як такі, що були буферно-маріонетковими для Советської Росії, як пропозиція гарного іміджу для Німеччини, в якій могла перемогти революція³⁵.

Тільки коли Західний фронт став для РКП(б) головним, почалося відвоювання в поляків Білорусії і Литви. 14 липня 1920 р. Червона армія взяла Вільнюс. Проти польських військ виступила й литовська армія. Втім, домовитися двом сторонам про спільні військові дії проти поляків так і не вдалося. Але 12 липня 1920 р. був підписаний договір – визнання Литви Російською федерацією, що забезпечувало нейтралітет першої у війні й безпеку правого крила Західного фронту.

³² *Навицкас К.* Литва и Антанта. – С. 88.

³³ Там само. – С. 90.

³⁴ Там само. – С. 101.

³⁵ *Laurinavicius C.* Once again on soviet statehood in Lithuanian in 1918–1919. – P. 189.

З березня місяця 1919 р. у Прибалтику, і зокрема, в Литву приїзять американська місія, французька військова місія, у квітні – британська. В квітні–травні тут була американська військова місія на чолі з підполковником Гріном. Представники цих місій досить критично оцінюють спроможність литовського уряду, вказують на сильні чи й переважні впливи німців (підполковник Даулі з останньої місії). Природно, що стосунки з німцями в литовського уряду погіршилися з прибуттям сюди місій Антанти. Німці зупинили свій наступ вже в квітні 1919 р. в Литві і Курляндії. Солдати не прагнули воювати, а добровольцям з німців треба було платити. І це тоді, коли сама литовська армія з 10–12 тис. осіб була погано вдягнена й озброєна. Зрештою литовська делегація в Парижі скерувала 20 травня 1919 р. ноту главі ради Антанти з проханням вивести з Литви німецькі війська після того, як вони займуть Даугавпілс. 12 червня Верховна Рада Антанти таке рішення прийняла. Але вже згаданий Грін протестував проти цього рішення в Париж, вважаючи, що самі литовці не втримають фронт. Тож ст. 433 Версальського мирного договору від 28 червня 1919 р. приписувала німецьким військам залишатися в балтійських провінціях і Литві доти, “як тільки уряди головних союзних об’єднаних держав вважатимуть за можливе, зважаючи на внутрішнє становище цих територій”³⁶. Представник литовської влади А. Вольдемарас в тому-таки Парижі всупереч позиції Гріна наполягав на виведенні німецьких військ з країни, вказуючи на розклад німецької армії. Цілком можливо, що литовці надіялись на прихід якихось контингентів з Англії чи Франції. Перші такі прибули, але тільки в порт Лібаву. Уже 11 липня німецькі війська покинули Каунас, згодом й інші міста, залишившись тільки в п’яти повітах на підтримку литовської армії. Дещо вдалося взяти тоді у німців зі зброї і боєприпасів.

Особливістю міжнародного визнання Литви, як і України, було те, що вони не дістали запрошення на Версальську мирну конференцію, хоча вже й проголосили свою державність, тож їхні представники мусили діяти за лаштунками головних дійових осіб-держав. На чолі литовської делегації був А. Вольдемарас, за підтримки литовського єврейського представника Сімона Розенбаума, білоруського представника Домініка Семашка й литовців зі США. Делегація мусила використовувати меморандуми, заяви, ноти, домагаючись визнання Литви як держави. Делегація оприлюднила свої вимоги на конференції 24 березня 1919 р. Литва окреслювалася в межах Вільнюської, Каунаської, Гродненської і Сувалківської губерній, частини російської Курляндії і литовської частини Східної Пруссії (з Клайпедою) площею 125 тис. кв. км і населенням в 6 млн осіб. Вона мала стати перешкодою між Росією і Пруссією³⁷.

Однак виявилось, що питання про Литву не могло бути вирішене, як заявив 7 липня керівник Балтійської комісії Говард, доти, поки не буде вирішене російське питання. Тобто майбутнє країн регіону відкладалося до остаточного вирішення проблеми: чи будуть переможені більшовики, і чи буде відновлена Росія в довоєнних кордонах. Були ідеї з боку різних чиновників Антанти зробити ці землі підмандатними територіями Великобританії й США, утворити з трьох держав федерацію. На це Литва, Латвія та Естонія відповіли рішучою відмовою. Втім були випадки, коли іншого роду федерацію пропонувала Естонія, а відмовлялася Литва. А потім

³⁶ *Навицкас К.* Литва и Антанта. – С. 45.

³⁷ Там само. – С. 50.

литовський уряд, перебуваючи, по суті, у стані війни з Польщею, теж пропонував федерацію, від якої відмовлялися вже Естонія і Латвія³⁸.

Ватикан наполягав на унії Литви з Польщею. Так само передбачали й польські плани. Але ще в квітні 1919 р. Ю. Шауліс, голова місії Литви, на переговорах з польським прем'єром Падеревським заявив: "Литовський народ... ніколи не погодиться добровільно пожертвувати своєю незалежністю і своїми інтересами заради інтересів якоїсь іноземної держави". Литовські політики, не без підстав, вважали, що Англія сприятиме їм у відстоюванні їхніх інтересів більше, ніж Франція. Коли поляки в лютому 1919 р. вторглися у Советську Литву, то литовський уряд у ноті, відправленій англійцям, просив, щоби навіть у разі створення спільного фронту проти Советської Росії союзні держави зобов'язались би гарантувати, що польські війська не здійнять ніяких агресивних дій проти Литви. Така ж нота була відправлена і Верховній Раді Антанти. Однак ніяких гарантій литовці не отримали, польські війська просувалися вже й на терени, які обіймав уряд у Каунасі. Зрештою, уряд звернувся до країн Антанти провести демаркаційну лінію між Литвою і Польщею. Однак згодом французький генерал Генріс, військовий радник при польському уряді, підіграв полякам згідно з вказівкою свого генштабу, і польські війська зайшли далі за демаркаційну лінію, на нібито польські землі. Так трапилося, як відомо, і в Галичині в часи польсько-української війни. Литовці, втім, збройних зіткнень з польськими військами майже не вели: перевага поляків була очевидною. В липні 1919 р. демаркаційну лінію за сприяння генерала Фоша знову посунули на користь Польщі. Але польські війська порушили й другу лінію розмежування. Переговори литовців і поляків привели до того, що знову ця лінія була проведена на користь польської сторони. Зрештою, така поступливість литовського уряду призвела до численних мітингів, зборів, литовці закликали уряд і дружні держави Антанти прийняти заходи для очищення країни від польських окупаційних військ³⁹.

Литовська делегація, яка прибула у Варшаву в середині квітня 1919 р. на чолі зі вже згаданим Ю. Шаулісом, повинна була обговорити з польськими урядовцями питання взаємного визнання обох держав, встановлення дипломатичних й економічних відносин, домовитися про спільні дії проти більшовиків. Військова ж угода з Польщею, за інструкцією литовського уряду, могла бути підписана тільки у випадку визнання Литви як держави зі столицею у Вільнюсі, а польський уряд мав би публічно заявити, що литовські кордони остаточно будуть встановлені на мирній конференції. Але в день прибуття литовців у Варшаву польські війська увійшли в Вільнюс, а голова комісії з закордонних справ сейму С. Грабський заявив Ю. Шалісу, що Польща претендує на весь Віленський край і від цієї позиції не відступить. Щоправда, при зустрічі з прем'єром Ігнатієм Падеревським було заявлено, що Польща визнала б Вільнюс за Литвою, коли б обидві країни створили федерацію на основі об'єднаних військ, фінансів і зовнішньої політики. Так міркував і Ю. Пілсудський. Переговори продовжились у Каунасі. Литовці запропонували погодитися на польські війська на деяких теренах за умов, що вони

³⁸ Anderson E. Toward the Baltic union: The first phase [Електронний ресурс] / Edgar Anderson // Lituanius. – Spring 1968. – Vol. 14, no. 1. – Режим доступу: www.lituanius.org./1968/68_1_02Anderson.html

³⁹ Навицкас К. Литва и Антанта. – С. 64.

будуть залишатися тільки для боротьби з більшовиками, підкорятися верховному військовому командуванню Литви, не втручаючись у внутрішні справи країни; за Литвою мало бути визнане право на Вільнюс і край. Однак польська сторона стояла на своєму: це відбудеться тільки у випадку федерації двох держав, тому визнання Литви можливе тільки де-факто. Спроби натиснути на Литву у справі військового союзу Литви і Польщі зробили й американці. Але всі ті намагання успіху не мали: литовський уряд не поступався Вільнюським краєм у перемовинах⁴⁰.

Була спроба Антанти, аби Колчак погодився на визнання автономій трьох прибалтійських країн. Так їх прагнули залучити до війни з більшовицькою Росією. На Версальській мирній конференції не було визначено східних кордонів Польщі і не визнано де-юре Литву, тож це ніби давало право Росії вирішувати долю цього краю⁴¹. Інше питання: якій Росії?

У Литві пропозиція воювати з РСФСР не знайшла відгуку. Було вже видно, що з перемогою білогвардійців майбутнє країни стане непевним. Тільки з другої половини 1919 р. Антанта стала поставляти зброю і боєприпаси цим країнам за гроші, кредити і сільськогосподарські продукти, звичайно. Водночас воєнні поставки могли стати засобом тиску. З польського боку Антанту інформували, що литовці прагнуть зброї, щоб воювати з Польщею. Ці наклепи довелося спростовувати главі литовської делегації в Парижі Т. Нарушавічюсу. Становище в країні на осінь 1919 р. було непевним. Ще в серпні було розкрито антиурядову змову, зорганізовану Польською Організацією Військовою. У зв'язку з погіршенням економічної ситуації в країні в Каунасі відбувся загальний страйк, масові антиурядові мітинги й демонстрації, пролунали звинувачення уряду, що він не захищає Литви від поляків. Тож новий уряд – Ернястаса Галванаускаса (з жовтня) увів у країні військовий стан, вислав з країни лідерів робітничих профспілок.

Польсько-литовські суперечки пояснюються почасти і дуже різним сприйняттям сторін одна одної, особливо польської тогочасних литовців. Немало правих діячів Польщі вважали, що рух за відродження литовської літературної мови був справою німців, останні ж даремно підтримують литовський націоналізм, адже ця нація зникає, її етнографічна територія зменшується. Як ми пам'ятаємо, щось подібне стверджувало в той час і чимало російських діячів стосовно українців. Соціалісти прийняли радше патерналістський тон у ставленні до литовських домагань на власну державу⁴². Вони сподівалися, що раніше чи пізніше литовці захочуть бути в одній державі з поляками. В самій Литві поляків, принаймні частину з них, обурило зрівняння литовців у правах з поляками, вони сприйняли це як вороже ставлення до себе⁴³.

Литва оголосила про свою нейтральність у польсько-советській війні 1920 р. Польська сторона оцінила це як просоветську позицію. Тому в жовтні того ж року генерал Луціан Зеліговський під виглядом путчу захопив Вільнюський край та проголосив там державу “Серединна Литва”. Цього нейтралітету і захоплення

⁴⁰ Там само. – С. 70.

⁴¹ Павлова М. Литва в политике Варшавы и Москвы в 1918–1920 годы: автореф. дисс. на соискание ученой степ. канд. ист. наук: спец. 07.00.03 “Всеобщая история” / М. Павлова. – Москва, 2012. – С. 24.

⁴² Senn A. E. Lithuanians through Polish yeas 1919–1924 [Електронний ресурс] / Alfred Erich Senn // Lituanius. – Vol. 26. – no 1 Spring 1980. – Режим доступу: www.lituanius.org/1980_1/80_1_02html

⁴³ Це зауваження Е. Людendorфа в: Мои воспоминания о войне. – 2007. – С. 95.

сторони не могли вибачити одна одній. Кордони Польщі 1921 р. разом з цією квазі-державою були закріплені Ризьким договором 1921 р. У 1925 р. “Серединну Литву” приєднано до Польщі. Згодом Литва стала сприйматися поляками як пронимецька і проросійська держава. Спробу створити більш вільну федерацію, запропоновану в 1921 р. польським урядом (план А. Бабіянського), обидві сторони врешті-решт відкинули під тиском опозицій⁴⁴. Згодом польський уряд відмовився від застосування зброї проти Литви, але прагнув послабити її, ускладнити її міжнародні стосунки. Держави так і не визнали одна одну.

Як не дивно, але першою визнала нову литовську державу РРСФР. Пропозиції про мирні угоди з прибалтійськими країнами було висунуто ще восени 1919 р. Але Литва не починала їх, бо Антанта була проти. Тільки з поразкою Денікіна та Юденича справа зрушила з місця. Власне, всі прибалтійські держави отримали пропозиції про підписання мирних договорів, тому консулювалися між собою, ставлячи умовою підписання укладення таких договорів з усіма цими країнами. Однак були проблеми. По-перше, підписати мирний договір із невизнаним советським урядом означало накликати на себе гнів Антанти. По-друге, коли більшовицька Росія переможе всіх своїх ворогів, чи можна буде тоді покладатися на ці договори? Адже советські уряди для Естонії, Латвії, Литви були в Москві напоготові. Перемога білогвардійської Росії теж не обіцяла нічого доброго цим малим державам⁴⁵. Між тим, проект резолюції про визнання балтійських держав був винесений на розгляд Верховної Ради Антанти, але проти проголосували США, і він був відхилений. До підписання угоди між Литвою і РСФСР дійшло пізніше. Литовці вирішили мати добрі стосунки з сильнішими країнами-сусідами: Росією та Німеччиною, оскільки Антанту їхня країна цікава тільки у стосунках з цими державами.

Складне становище в литовських гарнізонах вилилось у повстання солдатів 22–23 лютого 1920 р. в Каунасі. Їхні вимоги були такими: звільнити політв’язнів, мир з Росією, надання права солдатам голосувати на виборах Установчого сейму, проведення земельної реформи, поліпшення матеріальних і побутових умов військовослужбовців⁴⁶. Унаслідок повстання главкома змістили, і майже всі вимоги були виконані (хоч саме повстання було придушене, а його керівників розстріляли). Схоже відбувалося і в Україні.

Такий стан справ прискорював бажання визнання і мирного договору з сусідом, який вже попередньо виявляв до цього інтерес. Певне вичікування Каунаса з початком польсько-советської війни змінилося побоюванням не чекати кінцевої перемоги Росії. Тож вже 7 травня переговори між Литвою (Т. Нарушавічюс) і РСФСР (А. Іоффе) почалися в Москві. Литва поставила певні умови, які Москва відкинула. Вона ж відкинула і домагання Литви на частину Гродненської губернії з Брестом, всю Західну Білорусію і частину Латвії (в Курляндії), частини Мінської губернії. Однак Росія згодилась на визнання за Литвою Вільнюса і Вільнюського краю, Ліди, Ашмони і навіть Гродно. Переговори завершилися підписанням 12 липня 1920 р. мирного договору, і відповідно, першим визнанням Литви як

⁴⁴ Senn A. E. Lithuanians through Polish yeas 1919–1924. – Режим доступу: www.lituanus.org/1980_1/80_1_02html

⁴⁵ Anderson E. Toward the Baltic union... – Режим доступу: www.lituanus.org./1968/68_1_02Anderson.html

⁴⁶ Навицкас К. Литва и Антанта. – С. 120.

незалежної держави. Росія погодилась виплатити ще 3 млн рублів золотом. А також отримала право на прохід литовською територією в час війни з Польщею (секретний додаток). Водночас Москва готувала путч у Литві, від якого довелося відмовити після поразки під Варшавою.

Після взяття Вільнюса Червоною армією він був певний час в руках литовців... З іншого боку, наступного року закріпивши в Ризькому договорі тодішні фактичні кордони Польщі, Советська Росія свідомо створила протиріччя, яке не допускало польсько-литовського зближення.

Дійсне скріплення незалежності країни надали вибори й скликання Установчого сейму. Він відкрився 15 травня 1920 р. в Каунасі. Були присутні 112 представників. Сейм одногосно підтвердив проголошення незалежності, прийняв конституцію держави. Більшість у сеймі дістали християнські демократи, які обіцяли прискорити земельну реформу. Аграрні перетворення доповнили політичні, для селянської країни, якою була Литва, вони мали першорядне значення. Тому зверну на аграрну реформу пильнішу увагу, адже в Україні з нею, на жаль, не склалося.

Середній розмір землі в литовських селян становив 15, 2 га. Середня величина помістя була 490 га. Безземельні селяни становили 21% від усіх селян, а інші 25% селян мали дуже малі наділи. Поміщики з сім'ями налічували лише 1,1% від усіх сільських жителів. Зауважимо, що в Литві поміщики були дуже колонізовані і здебільшого вороже налаштовані до Литовської держави⁴⁷. Тож мета засновників держави була ліквідувати цей клас, який був впливовою політичною й економічною силою. А самі нові державці в Литві були переважно вихідцями з селян, тож добре розуміли гостроту проблеми. Тим паче, що по світовій війні багато помість було зруйновано, добра третина земель не оброблялася, більшість будівель поміщиків були знищені чи й згоріли. Важливим аргументом на користь реформи було те, що для відновлення великого помістя був потрібний капітал, якого нова країна не мала, тоді як на меншому наділі все залежало від зусиль власника і його сім'ї. Крім того, землевласники не поспішали відновлювати сільськогосподарське виробництво, потребуючи грошей і передчуваючи конфіскацію їхніх земель, вони стали продавати землю і ліси всім охочим, які сподівалися через інфляцію добре нагріти руки на цих оборудках в недалекому майбутньому. До того ж, більшість спеціалістів аграрної сфери в Литві вважали за потрібне розвивати тваринництво, а не рільництво, а малі ферми, вважали вони, для цього підходили краще, бо потребували більше робочих рук, яких був надлишок на селі.

Перші декрети стосовно проблеми були видані в 1918–1919 рр. В грудні 1918 р. було засновано Комісію з земельної реформи. Тоді ж у розпорядження держави перейшли вільні землі та деякі інші. 1 липня 1919 р. Таріба Литви прийняла рішення про виділення 20 десятин землі кожному з безземельних солдатів литовської армії та стільки ж землі тим солдатам, які були малоземельні, аби вони могли приєднати її до вже наявної у них землі. Для цього мала бути взята земля від тих, хто володів більше 300 десятинами. Подібні плани мав і уряд ЗУНР. У серпні 1920 р. було вирішено, що конфіскується вся земля понад 70 десятин, лісу – 25 десятин в

⁴⁷ *Vaskela G.* The land reform of 1919–1940: Lithuanian and the Countries of Eastern and Central Europe / Gediminas Vaskela // Lithuanian historical studies. – 1996. – No. 1. – P. 122.

одних руках. У власність держави (до Земельного фонду) вже перейшли колишні державні землі, монастирські, землі Земельного і Селянського банків,

Остаточне вирішення земельної реформи було в руках вже Установчого сейму від 16 лютого 1922 р. А 3 липня того ж року максимальна кількість землі в руках одного власника не могла бути більшою за 80 га. За землю селяни мали виплачувати колишнім власникам⁴⁸.

Цих власників, які позбулися землі через розподіл між селянами, було 1600 осіб. Унаслідок реформи 580 цих колишніх власників zostалися з 150 га землі, 236 – з 80 га, інші мали від 80 до 150 га⁴⁹. В цілому ці виплати покривали десь 1/14–1/20 вартості землі й не були завершені до початку втрати Литвою незалежності в 1940 р.⁵⁰ Земельні наділи отримали в Литві більше 35 тис. безземельних господарств, 27, 3 тис. малоземельних селян теж отримали додаткові наділи. Загалом кількість землевласників в країні зросла на 18, 4%. Більше 12 тис. наділів було надано сільським ремісникам, міщанам, садівничим/городницьким і рибальським господарствам. Однак 30, 2% безземельних селян і 32, 6% малоземельних селян, які заявили в 1919 р. про потребу землі, так і не дістали її внаслідок реформи⁵¹. На всіх не вистачило.

Отже, незважаючи на тривалу окупацію своєї країни, воєнні дії проти двох країн, тиск великих держав і спроби використати ними маленьку країну в своїх геополітичних інтересах, литовські політики зуміли, скориставшись суперечностями між цими державами, хоч і не без територіальних втрат, зберегти-таки самостійність своєї держави і домогтися її визнання. Внутрішні потрясіння були пригальмовані, аграрна реформа вивищила соціальний статус частини самодіяльного населення. У схожих умовах українці цього зробити не змогли, оскільки значимість України для Советської Росії була на порядок більшою.

Anatolii Rusnachenko. Lithuanian revolution of 1915–1921, Ukrainian analogies

An article deals with the revolution events in Lithuania from 1915 to 1921. The conditions of restoration of independence of the country is depicted as well as relations with Germany and Soviet Russia, Poland, activity of Lithuanian and Soviet Lithuanian governments. Author underline similarity many problems of Lithuanian and Ukrainian revolutions.

Key words: revolution, independence, Taryba, Entente, bolsheviki, union, army, agrarian reform, recognition, occupation.

⁴⁸ Ibidem. – P. 124. З 1929 р. експропріації не підлягали землі менше 150 га.

⁴⁹ Ibidem. – P. 126.

⁵⁰ Ibidem. – P. 127.

⁵¹ Ibidem. – P. 128.